

Akad. Bull. 1999 č. 3

<http://data.abicko.avcr.cz/archiv/1999/3/obsah/jak-dukladne-jsme-se-transformovali-.html>

Jak důkladně jsme se transformovali?

V minulém roce jsem napsal do Akademického bulletinu několik polemických příspěvků - o hodnocení produktivity práce vědců, o vědní koncepci AV ČR, i o některých jiných tématech. Doufal jsem, že vyvolám diskusi, avšak příliš se mi to nezdařilo. Zkusím to tedy dnes znova, protože si myslím, že je o čem diskutovat, a že je to třeba. Budu se držet hlavně tématu, které je v názvu tohoto příspěvku.

Hned v úvodu řeknu, že jsem přesvědčen, že transformace Akademie se mi jeví stejně nedokončená jako transformace celé naší společnosti. Když vedení AV ČR předložilo před dvěma lety zprávu o ukončení procesu transformace, použilo podobně optimistických formulací jako o něco dříve Václav Klaus, když oznamoval, že jsme v zásadě již normální zemí s tržní ekonomikou a demokratickým společenským systémem. Dnes dobře víme, že zde bylo (v lepším případě) přání otcem myšlenky a že populistické zavírání očí před obtížnými problémy nás přijde dost drahé. Zcela analogicky si myslím, že i optimistická prohlášení o důkladné transformaci v moderní výzkumnou instituci světové úrovně, a že jediné, co potřebuje, je přidat peníze, aby si svoji světovou úroveň udržela, jsou do značné míry falešná. Někteří jsou možná upřímně přesvědčeni o pravdivosti takových prohlášení, jiní je možná považovali za takticky vhodná, neboť se domnívali, že právě tak nejnázne dosáhnou zvýšení finanční podpory pro AV ČR, resp. pro celou naši vědu. Já si myslím, že nejlepší taktika je mluvit pravdu, že zvláště sami na sebe musíme klást co nejpřísnější měřítko a neuchylovat se k žádným chytristikám. Kdybych byl politikem, který rozhoduje o poněžích pro vědu, asi bych si také řekl: "Je skvělé, že umíte být tak světoví za tak málo peněz! Je vidět, že přidat zas tak moc nepotřebujete!" Jsem přesvědčen, o potřebě podívat se konečně na situaci bez iluzí a z realistického hodnocení dnešní situace vyvodit i patřičné závěry. Podle mého názoru je v Akademii (alespoň v oborech, které jsou mi blízké, t. j. hlavně obory biomedicínské a snad i chemické), poměrně dost výzkumných týmů, které mají úroveň odpovídající slušnému světovému průměru, ale i mnoho těch, které jsou v takovém srovnání podprůměrné. Nejzávažnější je, že u nás dnes nejsou žádné skutečně světové vědecké špičky, tedy že nemáme prakticky žádné osobnosti, které by bylo možno jasně označit jako "světovou extratřídu" (resp. "nobelovskou třídu"). I to, že máme celou řadu skupin, které odpovídají celkem slušnému průměru, se mi zdá pozoruhodné; měli bychom i na to být pyšní a neměli bychom předstírat, že situace je lepší. Naším koncepčním cílem by mělo být docílit toho, aby třeba za 20 let zde alespoň několik skutečných světových špiček bylo.

To, co jsem právě řekl, může být považováno za nepodložený subjektivní názor. Myslím, že je nejvyšší čas, abychom si konečně udělali (nebo spíše dali udělat) analýzu naší vědecké produktivity a jejího srovnání se světovou úrovní založenou hlavně na (semi)objektivních kritériích citovanosti a publikačních parametrech. Podle mého názoru by bylo neobyčejně poučné, porovnat tyto parametry souboru předních

100 českých chemiků resp. fyziků resp. molekulárních biologů s obdobnými soubory rakouskými, holandskými či dánskými. Prozatím je zajímavé podívat se alespoň na přehled cca 10 000 nejcitovanějších chemiků (<http://pcb4122.univ-lemans.fr/cgi-bin/chimistes.pl>) nebo 1120 nejcitovanějších fyziků (<http://fluo.univ-lemans.fr:8001/1120physiciens.html>). Prvního českého chemika (nepočítáme-li emigranty) najdeme v tomto seznamu na 1783. místě (další jsou 1837., 3686., 4072. atd.), v onom seznamu fyziků žádný Čech není. Bohužel jsem nenašel obdobný seznam badatelů v biodisciplínách.

Myslím, že naši vědci by prospělo, kdyby se údaje o publikační a citační úspěšnosti co nejvíce zveřejňovaly; např. každých pět let by se publikoval seznam sta nejcitovanějších českých chemiků, fyziků či biologů, a kdyby se každoročně maximálně popularizovaly a třeba i nějak oceňovaly nejvýraznější publikační úspěchy (publikace v nejprestižnějších světových oborových a mezioborových časopisech, významné monografie) a citačně nejúspěšnější práce. Zatím vedení AV ČR zastává názor, že by se takové údaje mohly nějak "zneužít"; mně není jasné jak - snad jen tak, že by to měli těžší ti, kteří skutečnou vědeckou produktivitu umí nahrazovat jinak a jsou spíše "vědci honoris causa". (Nikdo rozumný nebude samozřejmě popírat, že existuje několik opravdu výrazných vědeckých osobností, které třeba těch citací moc nemají, ale jejich obrovské zásluhy jsou jinde - popularizace, knihy, výuka studentů).

Jsem přesvědčen, že když poctivě řekneme, jak na tom opravdu jsme ve srovnání se světovou úrovní, budou mnohem věrohodnější i naše snahy o získání vyšší finanční podpory ze strany státu - potřebujeme ji totiž mimo jiné urgentně i na to, abychom naši úroveň zvýšili a pokusili se alespoň někde dohnat světovou špičku. Zhodnocení kvality základního přírodovědeckého výzkumu je asi poměrně snadné, protože se dá využít dosud tak zpochybňovaných scientometrických kritérií (která ostatně tak jako tak hlavně používají i hodnotící komise "peer review"). Myslím, že podobná kritéria se dají dobře použít i v oborech, jako je sociologie nebo ekonomie. Naproti tomu nevím, jak dobře lze zhodnotit úroveň technických výzkumných ústavů, resp. výzkumných týmů. Mám podezření, že tato pracoviště se někdy na jedné straně vymlouvají, že charakter jejich práce je takový, že hlavním "výstupem" nejsou publikace, na druhé straně se však zase brání tomu, že kritériem úspěšnosti jejich práce by měla být praktická realizace jejich výzkumů a její ekonomický efekt. Řekl bych, že právě hodnocení úrovně těchto pracovišť by mělo být tím důkladnější a že bychom se měli znovu zamyslet nad tím, která z nich opravdu do Akademie patří a která ne.

Těžkou otázkou ovšem je, jak se vypořádat s faktem, že na pracovištích AV ČR zůstává ještě nemálo týmů, jejichž úroveň není dobrá. Už slyším známé námitky: mezinárodní komise nás přece pochválily, v ústavech AV ČR už nejsou žádné skupiny, které by nebyly na dobré mezinárodní úrovni, nebudeme se přece pořád hodnotit a provádět seabemrskáctví, jinde (na vysokých školách a zvláště v rezortních ústavech) je situace přece ještě horší a prakticky žádné hodnocení se tam nekonalo. Myslím, že tyto námitky neobstojí. Akademie by měla jasně deklarovat, že chce být skutečně elitní institucí našeho základního výzkumu, bez ohledu na to, jak špatné je to jinde (je ovšem svatá pravda, že by už konečně mělo dojít k přísnému zhodnocení stavu celé naší vědy a vymýcení co největšího počtu "černých děr", v nichž se ztrácí obrovské sumy při "hře na vědu!"). Není přece možné, abychom vyhazovali peníze, kterých máme tak zoufale málo, na nekvalitní a neperspektivní výzkum. Příští kolo hodnocení pracovišť AV ČR mezinárodními komisemi musí mít již jiný charakter než

to první - musí jít do hloubky a jeho výsledkem musí být jasné a přísné zhodnocení úrovně každé skupiny v mezinárodním kontextu s doporučením jejího dalšího osudu. Bylo by ovšem tragické, kdyby někdo chtěl nadále Akademii jen ještě dále "redukovat" a tím ušetřit. Smyslem dokončení transformace Akademie musí být zvýšení kvality spojené s výrazným zvýšením finanční podpory ze strany státu.

Myslím, že by bylo jen ku prospěchu věci, kdyby se Akademie zbavila určitého počtu málo produktivních lidí, resp. týmů a ušetřené prostředky použila na zlepšení financování těch zbývajících. s tím úzce souvisí nutnost mnohem výraznější podpory mladých vědců, t. j. hlavně těch, kteří se ve věku kolem 35 let vrátí z úspěšných několikaletých postdoktorálních pobytů. Na těchto lidech musí Akademie stavět svoji budoucnost. Musí mít proto program jejich relativně velkorysé podpory, který alespoň omezenému počtu těchto lidí umožní založit si své vlastní skupiny, vybavit je potřebným zařízením, zajistit jejich provoz s alespoň 4-5 letou perspektivou a v neposlední řadě poskytnout těmto lidem relativně slušný plat (tím myslím alespoň 25 000 Kč měsíčně). Samozřejmě, že takoví lidé pak budou mít často lepší podmínky než my starší, což bude budit nelibost a závist, ale to nás nesmí odradit. Jsem přesvědčen, že právě otázka mladých vědeckých pracovníků je v Akademii a v celé naší vědě zdaleka nejdůležitější a musí být uznána jako hlavní priorita. v této souvislosti bychom se možná mohli inspirovat příkladem ze Slovinska, o kterém se mluví v citovaném čísle Science.

Nabízí se samozřejmě i otázka, jak zajistit, aby relativně mladí lidé měli určité slovo i při rozhodování v celé AV ČR. s tím se asi těžko dá něco dělat - máme docela dobré demokratické mechanismy výběru ředitelů i vrcholných orgánů AV ČR. Kromě toho, mladí mají hlavně vědecky pracovat a ne chodit na schůze a zabývat se řídicí prací. Myslím však, že osvícené vedení AV ČR by se mělo dosti často radit s nějakým třeba i neformálním sborem mladých vědců a vybízet je, aby byli co nejkritičtější a nejotevřenější, a to zvláště v situaci, kdy průměrný věk Akademické rady je snad ještě vyšší než průměrný věk členů dnešní vlády. Životní zkušenosti a uvážlivost zralého věku jsou jistě důležité, ale přece jen ...

Nedokončenost transformace vidím i v tom, že se velmi málo změnila její leckdy už přežitá organizační struktura - v několika případech sídlí tematicky blízké ústavy v jedné budově nebo v jednom areálu, ale z historických důvodů jsou stále oddělené, mají separátní administrativní oddělení a složitě se dohadují o provozu společných zařízení. Proč bychom např. v krčském areálu nemohli zrušit stávající ústavy a namísto nich zřídit Biocentrum AV ČR s volnou organizační strukturou založenou na jednotlivých výzkumných skupinách bez zbytečných administrativních mezistupňů? Jsem přesvědčen, že taková změna by přinesla zefektivnění administrativy, přispěla by k lepšímu společnému pořizování a využívání nákladných přístrojů a hlavně by stimulovala lepší spolupráci mezi často tematicky blízkými skupinami, které jsou dnes v různých ústavech. Myslím, že podobná situace je i v několika dalších případech (např. malé humanitní ústavy sídlící v Praze v Jilské ulici).

Závěrem bych chtěl říci, že jsem si samozřejmě dobře vědom všeho pozitivního, čeho se v Akademii od roku 1990 dosáhlo: asi největším kladem je, že jsme se zbavili někdejší byrokratické vlády "prezídia". Nepopíratelná je též velmi výrazná redukce počtu pracovníků Akademie, která byla podle mého názoru udělána v zásadě dobře a vedla ke zvýšení vědecké produktivity (je však třeba přiznat, že tato

výrazná redukce byla vynucena až silným tlakem zvenčí!). Zásadní význam mělo i úspěšné zavedení grantového systému (který však má stále řadu nedostatků, a o těch by se mělo přinejmenším vážně diskutovat). Možná největším úspěchem je to, že se vůbec podařilo zachovat existenci Akademie. Všechny tyto a celá řada dalších pozitivních změn byly samozřejmě velmi obtížné a je potřeba ocenit úsilí vedení AV ČR, které za nimi stojí. To však nic nemění na tom, co jsem řekl na začátku - že totiž zbývá ještě mnoho k opravdovému dokončení transformace Akademie. Připadá mi smutné, že se stále ještě marně vracíme k některým otázkám, které jsme začínali řešit již před devíti lety. Považuji za zcela očividné, že podmínky pro vědeckou práci jsou nyní obecně nesrovnatelně lepší, než byly před 10 lety. Právě tak je však zřejmé, že většina podstatných zlepšení přišla jaksi sama od sebe se změnou politického systému (uvolnění kontaktů se zahraničím, snadná dostupnost dovozních materiálů a přístrojů, konvertibilita měny).

Úplně na závěr malou poznámku: z toho, že se tak často veřejně vyjadřuji k některým otázkám vědní politiky, by se mohlo zdát, že mám jakési "mocenské" ambice. Není tomu tak. Mojí jedinou ambicí je úspěšně vést svoji vlastní skupinu a pokud možno občas objevit něco zajímavého o receptorech bílých krvinek. Jsem však přesvědčen, že i mně (ale hlavně mým mladším spolupracovníkům a studentům) se nakonec vyplatí, když se Akademie stane opravdu elitní institucí české vědy a česká věda bude opravdu na dobré světové úrovni.

doc. RNDr. Václav Hořejší, CSc.